

Irena Juozeliūnienė

Besikeičianti sociologija – kelio pradžia ar trypčiojimas vietoje?

17-ojo pasaulinio sociologų kongreso tema – Besikeičianti sociologija (angl. *Sociology on the Move*) verčia susimąstyti apie tai, kaip mes tapome tokiais, kokiais esame, ir kokia mūsų, sociologų, ateitis? Bandysiu sudėlioti paskiras mintis į visumą ir, prisimindama M. Foucault žodžius, kartu su sociologijos grandais pasvarstyti, kas mes esame per žinojimo apie save prizmę, ką mums įdiegę administruojanti galia ir kokius moralės principus taikome pokalbyje su savimi?

Kelio apmąstymas: Alainas Touraine'as

Paveldėjome dvi metodologines pozicijas, konkuruojančias tarpusavyje – sistema/veikėjas. Kur judame? Nuo sistemų link veikėjo ar pripažįstame abiejų krizę? A. Touraine'as klausia, ar mūsų fantazija apsiriboja šiomis priešpriešomis, o sociologinės minties judesys yra beviltiškai įstrigęs dvigalviame (sistema/veikėjas) narve? Ko gero, pranešėjas tiki, jog esame pasirengę ištrukti iš šio narvo, bet kelionės orientyrų ambivalentiškumas verčia mus trypčioti vietoje. Sunku susivokti, ką reiškia teiginiai apie „besikeičiančią sociologiją“, deklaratyvūs šūkiei „nuo sekuliarizaci-

jos link transformacijos“? Kaip paprastiems sociologams, kruopštiems socialinės tikrovės tyrinėtojams, atrasti „modernybės kaip subjektyvumo raiškos“, empirinius indikato-rius? Ką gi siūlo A. Touraine'as?

Pranešėjo nuomone, proveržį sociologijoje garantuotą naujos analitinės išvalgos. Analitinės schemas turėtų būti grindžiamos laiko ir erdvės kategorijomis, komunikacijos transformacijų tyrimais, socialinės sanglaudos analize. Turėtų išlikti dėmesys socialinių tvarkų ir konfliktų konstruojamam pobūdžiui, kitokiam pagal lytį ir rasę. A. Touraine'as nurodė, kad individo pozicija socialiai sukonstruotoje sistemoje lemia „priešų“ ir „aukų“ konstruktus, alternatyvią gyvenimą pasirinkusių žmonių socialinę atskirtį. Globali migracija nulemia neišvengiamą dalyvavimą daugelyje skirtingų tvarkos konstruktų ir provokuoja daugiadimensinę socialinę atskirtį.

Pranešėjo nuomone, tiek sistemos, tiek ir veikėjo sampratos reikalauja peržiūros. Ji pasireikštų judėjimu link daugiadimensinės savimonės (angl. *multidimensional self*) ir savivaldumo (angl. *self-governance*) analizės žmogaus teisių ir dalyvavimo visose sociali-

nio gyvenimo srityse. Šiame kontekste pranešėjas prisiminė klasikinių Z. Freudo konstrukta – *id*, *ego*, *super-ego* ir H. Arendt tezę apie teisę turėti teises. Anot A. Touraine'o, turėtume susimąstyti ir apie tai, kaip išvengti ekonominio individualizmo ir tyrinėti naujas elgesio formas, kurios nėra tiesiogiai siejamos su ekonominiais procesais ir materialine gerove. Kita vertus, A. Touraine'o pranešime išgirdau abejonę, ar reikėtų akylai laikytis E. Durkheimio klasikinio būdo socialumą aiškinti socialumu. Keliamas klausimas apie tai, kad atėjo laikas socialinius fenomenus sieti su ne socialiais globalizuoto pasaulio veiksniais.

Judėjimas ir tylą: Margaret Archer

Kodėl sociologai nenumatė Berlyno sienos žlugimo? Kodėl jie nenumatė pasaulinės ekonominės krizės? Kodėl sociologai *tyli*? M. Archer grėsmingai prabilo apie sociologijoje vyraujančią tylą.

Kalbėjime apie tylą yra vertybinis užtaisas. Pranešimas sukėlė asociacijas su tylos estetikos (S. Sontag), tylos literatūros (I. Hassan), tylos ir postmodernios kultūros, kaip euristinės kategorijos, keliamais klausimais. Klausantis M. Archer pranešimo atrodė, kad šventumu apgaubta klasikinės sociologijos teritorija ištuštėja palikdama tylą. Pranešime buvo desakralizuojamos sociologinės teorijos, kurios, anot pranešėjos, neįstengia conceptualizuoti realios ekonominės, socialinės visuomenės raidos ir deramai įvertinti pilietinės visuomenės būklės. M. Archer mano, kad paveldėjome kelis analitinius modelius. *Homo economicus* modelio taikymas šiuolaikinių procesų aiškinimui privilegijuoja

instrumentinį racionalumą kaip vienintelį matą, vertinant migracijos procesus, tėvų/vaikų, lyčių, kartų santykius. Autonominių subjektų solidarumo modeliai įgauna ekonominio gėrio, kaip siekiamybės, pavidalą.

Homo sociologicus, arba biurokratinių santykių reguliavimo modelis, nurodo į veiksmų koordinavimą iš šalies. Anapus esanti galia reikalauja „vaidmens priėmimo“ (angl. *role taking*), o vaidmens personifikacija „vaidmens darybos“ (angl. *role making*) būdu yra laikoma amoralios elgsenos charakteristika.

Vėlyvosios modernybės *homo inconstantus* modelis padiktuoja susidomėjimą savadarbias (angl. *do-it-yourself*) biografijas konstruojančiais subjektais. Konstatuojama individualizacija kaip visuomenės socialinės struktūros charakteristika, kuri solidarumui ir sąryšiui suteikia naujas reikšmes. Pastarąsias koreguoja nuolat kintanti vartotojiška ir rizikos kupina visuomenė. M. Archer klausia, kuris šių modelių gali paaiškinti rinkos finansializaciją, valstybės biurokratizaciją, atskleisti pilietinės visuomenės galias? Kuris modelis paaiškina individualizacijos sąryšį su vartotojiškumo sklaida? Kuris jų pajėgus analizuoti asmeninių įgūdžių nuvertėjimą, didėjant migrantų srautams iš Rytų į Vakarų?

Pranešėja nepateikė atsakymų į šiuos klausimus, mat, retoriniai klausimai turėjo kitą tikslą – suprobleminti problematiškumą praradusius sociologinius klausimus. Nerimą kelė mintis, kad tylą kaltinama šiuolaikinė sociologija neturi substanciškumo, o tylos metafora konstatuoja sociologijos judėjimą link besitraukiančio tylos horizonto.

Veikimas *versus* laukimą: Piotras Sztompka

P. Sztompkos nuomone, sociologai privalo aktyviai dalyvauti savo šalies politiniame, socialiniame gyvenime ir tapti realia jėga, formuojančia viešąją politiką. Jis pasiūlė sociologų veiklos kryptis. Visų pirma sociologai pajėgūs kurti laikotarpį atitinkančią kalbėseną, konstruoti sąvokas, kontroliuoti retoriką. Antra, sociologai gali atlikti savotiško veidrodžio vaidmenį, situacijos analizės ir grįžtamąjo ryšio prasme. Trečia, vykdyti kasdienio gyvenimo monitoringą ir sudaryti realios politikos dienotvarkes, detalizuoti socialines problemas. Ketvirta, P. Sztompka siūlo neventi ateities vizijų ir visuomenės raidos perspektyvų išdėstymo. Penkta, sociologai turėtų kurti ateities situacijų žemėlapius, įtvirtinamus sociologijos teorijų pavidalu.

Pranešėjo nuomone, šiuolaikinei sociologijai būtų tikslinga orientotis į vidurinėsios grandies teorijas. Jose daugiadiscipliniškumas turėtų būti derinamas su istoriškumo ir politiškumo dėmenimis, analizuoti daugiadimensinę erdvę, kurioje vyksta pokyčiai (pvz., krizės). Pranešėjas pristatė jo sukurtą vidurinėsios grandies teoriją – *pasitikėjimo teoriją*. Remdamasis pasitikėjimo ir jo alternatyvos, nepasitikėjimo, kategorijomis bei „moralinės panikos“ apraiškų analize, pranešėjas nagrinėjo pastarosios ekonominės krizės priežastis ir vyksmą. Pagrindinis jo siūlymas yra susigrąžinti prarastą tarpusavio pasitikėjimą ir kurti pasitikėjimo kultūrą.

Iššūkiai (1). Nuo nacionalinių teritorijų link globalių erdvių: Saskia Sassen

Besikeičianti sociologija privalo keisti požiūrį į bazines sociologijos kategorijas – teritoriją, galią, teises. Pokyčių tikslas yra išsivaduoti iš racionalumo gniaužtų ir mąstyti globalaus pasaulio kategorijomis. Pranešėja nurodo, kad šiuolaikinė teritorijos samprata neapsiriboja nacionalinės valstybės teritorija. Globalizacija sukuria naujas erdves ir santykius, kurie reikalauja sociologinės analizės. Štai kad ir globali migracija sukuria diasporas ir suproblemina emigrantų santykius su tituline tauta, nuvertėja senosios profesijos, atsiranda naujos. S. Sassen nurodo, kad tarptautinė migracija sukuria naujus globalios erdvės veikėjus, kurių statusas, veiklos pobūdis ir veiklos padariniai dar nesusilaukė deramo sociologų dėmesio. Vienas jų yra šeiminės priklausomybės migrantai (angl. *family-dependent migrants*). Jie išveržia į darbo rinką, sukuria galingus piniginius srautus – pinigines perlaidas savo šeimoms iš Vakarų į Rytus.

O kas vyksta su nacionalumo jausmą žadinančia *Tėvynės teritorija*? Ar sociologai analizuoja jos virtimą *žeme*, kurią perka užsienio kapitalas? Užsienio kapitalo intervencija į nacionalinės valstybės teritoriją, savo ruožtu, menkina nacionalinės valstybės galias tvarkytis savo erdvėje, nes globali ekonomika diktuoja globalios visuomenės teisę.

Iššūkiai (2). Išvietinimas ir kosmopolitizmas: Ulrichas Beckas

Globalaus pasaulio socialinis konstruktas neišvengiamai privalo nagrinėti kosmopolitizmo klausimus. U. Beckas klausia, ar tai privalu visoms kultūroms? Ar kosmopolitizmas yra tik europietiško žinojimo produktas? Pranešėjo manymu, kosmopolitizmas yra Europos diskursas. Šiame diskurse slypi globalios rizikos pajauta, kuri mobilizuoja ir sukuria bendrumą, peržengiantį nacionalines teritorijas. Rizikų išvietinimas ir pasekmių negrįžtamumas yra globalią riziką stimuliuojantys šaltiniai.

U. Beckas klausia, kaip analizuoti globalizacijos produktus, įskaitant ir globalią riziką? Ar turime tinkamą analitinių instrumentų? Ar galime pasitelkti metodologinį nacionalizmą, traktuojantį nacionalinę valstybę kaip esminę žmogaus socialinės organizacijos formą? Ar jis leidžia tyrinėti išvietinto bendrumo apraiškas? Gal pasitelkti tradicinį kosmopolitizmą (filosofinę tradiciją)? U.Becko nuomone, tradicinio kosmopolitizmo logika nepajėgi paaiškinti šiuolaikinių kasdienio gyvenimo realijų. Šiuolaikinis kosmopolitizmas yra *priverstinis*, nurodantis į globalaus pasaulio sąryšius ir jų neišvengiamumą.

Pranešėjas bando atsakyti į klausimą, kas yra naujojo priverstinio kosmopolitizmo vienetą, kurį turėtų tyrinėti sociologai? Ar mes tikrai žinome kas yra globalizacijos objektas? Atrodytu, kad žinome, juk atliekame tarptautinius tyrimus, nebeužsisklendžiame vienos kultūros erdvėje, tačiau U. Beckas turi kitą nuomonę. Jis abejoja, kad šiuolaikiniai tarptautiniai tyrimai yra pajėgūs analizuo-

ti globalius vienetus. Jo nuomone, mes vis dar tyrinėjame nacionalinius vienetus, besiremiami nacionalinių valstybių duomenimis, vėliau bandydami juos interpretuoti globalizacijos lauke. Ar mes išvengiame metodologinio nacionalizmo? Ne. Greičiau mes žaidžiame kosmopolitizaciją (angl. *cosmopolitization*). Juk apie metodologinį kosmopolitizmą (angl. *cosmopolitism*) galėsime kalbėti tik tuomet, kai atrasime *žmonių* reprezentuojantį vienetą. Ar pajėgsime?

Iššūkiai (3). Pilietinė visuomenė: Elisa Reis

E. Reis analizuoja tris tradicines sociologijos kategorijas – galios, rinkos ir solidarumo. Ji pažymi, kad besikeičianti sociologija atlieka jų peržiūrą, ypač tai akivaizdu pilietinės visuomenės diskurso kontekste. Pranešėjos nuomone, pilietinės visuomenės samprata nėra tik ketvirtasis sociologinės analizės dėmuo, bet kategorija, reikalaujanti ankstesnių trijų peržiūros. Pilietinė visuomenė kvestionuoja galios, rinkos ir solidarumo kategorijas, sukonstruotas nacionalinės valstybės ir nacionalumo metodologijos lauke. Pilietinė visuomenė nurodo į naujus galios šaltinius, pasikeitusias solidarumo apraiškas, silpnėjančias nacionalinės valstybės galias reguliuoti rinką. Pilietiškas, kaip nauja raiška, kvestionuoja modernybės laikų nuostatas apie lygiateisiškumą ir skirtingumą. Lygiateisiškumas, taikomas panašiams į save, nebesupriešinamas su skirtingumu. Deklaruojamas dėmesys ir skirtingumui, ir lygiateisiškumui. E. Reis nurodo, kad nacionalinės valstybės vis dar išlieka svarbiais politiniais žaidėjais, tačiau pilietinės visuo-

menės diskursas byloja apie nacionalinių valstybių transformacijas ir reikalauja naujos sociologinės žiūros.

Iššūkiai (4). Informaciniai karai: Manuelis Castellsas

M.Castellsas teigia, kad karai yra savita galios santykių raiškos forma. Galios santykių pokyčiai lemia naujus karus. Pranešėjas analizuoja, kaip reiškiasi karai tinklinėje informacinėje visuomenėje. Jo nuomone, karai yra vienu tinklų kova prieš kitus tinklus. Tai interesų kova, ne vertybių kova. Tai karai simbolinėje erdvėje, kuriame ginclus keičia robotai, kompiuteriniai žaidimai, reprezentacijų įmantrumas, vartojimo simbolių agresyvus skleidimas ir kt. Šiame kare svarbi auditorija, dėl jos kovojama. Informaciniai srautai nukreipiami į tikslines auditorijas – konkrečią vartotojų grupę. Galioja savita logika – pasiekti tikslinę auditoriją ir vartojimui parengti naujas kartas. Vertybių angažuotas, pilietinę poziciją turintis aktyvus veikėjas nėra pageidaujamas tokioje visuomenėje, nes tinklinės informacinės visuomenės idealas yra tarptautinio kapitalo ir interesų grupių suformuotas produktų vartotojas.

M. Castellsas pabrėžia, kad informaciniai tinklai ne tik restruktūrizuoja visuomenę, vartojimo grupių pavidalu, bet ir kuria atskirtumą, supriešindama „savus“ su „priešais“. Bendrumas yra išspraudžiamas į tapatumų kategorijas, o skirtingumas yra dehumanizuojamas ir siejamas su pavojais bei priešišku. M.Castello nuomone, informaciniai tinklai mus suskirsto ir menkina mūsų subūtiems galimybes.

Sociologija kaip signifikantų žaismas: Jeffrey Alexanderis

J. Alexanderis mano, kad sociologams suvokus socialinės tvarkos modelių konstruojamą pobūdį juos nebedomina tikrovės pažinimas. Tikrovė netgi gąsdina dėl galimybės paneigti sociologų sukonstruotus tikrovės modelius. Pranešėjas klausia, gal todėl taip pamėgome stebėjimo metodus, kad jie leidžia patikrinti mūsų teorijų tikroviškumą ir įteisinti „tiesas“ bei „netiesas“? Anot J. Alexanderio, tikrovės interpretacijos, reikšmių kūrimas, interpretacijų paneigimas ir naujų konstravimas – štai sociologų kasdienybė. Sociologai ne tik stebėtojai, bet ir interpretuotojai, reikšmių kūrėjai. Pranešėjas vadina sociologiją lingvistiniu posūkiu, kurioje esminė grandis yra sociologinė kalba ir kalbėjimas.

Struktūrinės lingvistikos ir semiotikos dvasia pranešėjas analizavo socialines kategorijas, vartojamas sociologijoje. Socialinės lyties kategorijos (moteris, vyras) buvo nagrinėjamos kaip socialiniai signifikantai, įtvirtinantys reikšmes terminų (ženklų) pavidalu. Nurodoma, kad ženklų reikšmės egzistuoja tik santykyje su kitais ženklais. Pavyzdžiui, baltaodis/juodaodis, proletariatas/buržuazija, moteris/vyras ir kt. įgyja reikšmes tik nematomame visuomenės kultūros struktūriniame lauke. Anot J. Alexanderio, tik visuomenės simbolinėje struktūrinėje sąrangoje ženklai įgyja konkrečias reikšmes ir materializuojasi žmonių veiksmuose. Kai proletariatas signifikuoja buržuaziją kaip priešą, jis įteisina buržuazijos, kaip priešą, sunaikinimą. Kai feministės signifikuoja vyrus kaip engėjus, reikalaujama galių per-

skirstymo. Taigi visuomenė yra laukas, pavaldus konstrukcijai ir rekonstrukcijai.

J. Alexanderio nuomone, šiuolaikinis pilietinės visuomenės diskursas yra rimta paraiška dėl naujų signifikantų ir žymi kovą dėl jų įtvirtinimo. Naujai simbolinei visuomenės sąrangai įtvirtinti nereikia senamadiškų ginklų, nes pakanka simbolių reprezentacijų kovos. Ji pasireiškia simboliškai intervencija, siekiant galių perskirstymo. Signifikantų kaita yra *kova*, nes keičiamos ribos tarp to, kas buvo vadinama pilietiškumu ir ne pilietiškumu. Tai arši kova, nes šios ribos yra akylai kontroliuojamos ir ginamos. Juk jos reiškia *galią*.

Pasvarstykime, kas yra besikeičianti sociologija? Ar tai naujų socialinių reikšmių,

naujų naratyvų, herojų, siužetų konstravimo laikotarpis, įteisinantis naujus signifikantus kaip „tiesas“ ir „netiesas“? Ar pritarsime galios, solidarumo, teritorijos ir kitų kategorijų peržiūrai globalizacijos idėjų sklaidos kontekste? Galbūt stengsimės apginti nacionalinę valstybę ir jos vertybes kaip pilnateisį globalaus pasaulio žaidėją? Susidarė išpūdis, kad tyla sociologijoje nėra nebyli. Greičiau vyksta nebyli signifikantų kova, kuri mums parodys naujas galias arba naują galių santykį. Taigi: kaip atsakyti į klausimą, kokia bus ateities sociologija? Manau, kad ji priklausys nuo to, ką mes darysime šiandien, kaip brėšime tylos horizontus. Kad netrypčiotume vietoje, kurkime, rašykime, abejokime, ginčykimės arba... tiesiog *žaiskime sociologiją*.

Gauta: 2010 09 20

Pateikta spaudai: 2010 11 08

Sociologijos katedra
Filosofijos fakultetas, Vilniaus universitetas
Universiteto 9/1 Vilnius LT-01513
Irena.juozeliuniene@takas.lt